

Accesul deschis la informaţia ştiinţifică: Iniţiative internaţionale

Nelly Ţurcan

Etapa contemporană de dezvoltare a societăţii se caracterizează prin utilizarea maximală a cunoştinţelor acumulate de omenire. Conform unor analize, volumul informaţiei se dublează peste 3-5 ani şi către începutul secolului XXI volumul global al cunoştinţelor în lume a crescut cu mai mult de 250 mii de ori[1]. Actualmente tot mai multe documente se transpun în formatul electronic şi se includ în circuitul ştiinţific, devenind accesibile pentru comunitatea ştiinţifică. Către sfârşitul secolului XX în Internet existau mai mult de 300 milioane de documente şi, conform estimărilor specialiştilor, s-a constatat că la începutul anului 2005 50% din toată producţia editorială era prezentată în format electronic[2].

În procesul comunicării ştiinţifice un rol destul de important îi revine publicării şi difuzării rezultatelor cercetărilor ştiinţifice. În afară de savanţi, asociaţii ştiinţifice în acest proces sunt încadraţi editorii şi bibliotecile, care asigură buna funcţionare şi difuzare a informaţiei ştiinţifice.

Studiului sistemului comunicării ştiinţifice i-au fost consacrate numeroase publicaţii, dar la începutul anilor ’90 ai secolului trecut acest subiect a trezit un interes deosebit odată cu apariţia pe Internet a revistelor electronice. Drept mărturie a acestui fenomen servesc site-urile web, grupele de discuţii, bibliografiile plasate pe Internet şi o serie de reviste specializate în elucidarea acestui subiect. Respectivul fapt a contribuit la constituirea unei dimensiuni noi a comunicării ştiinţifice.

Există diverse aspecte ale comunicării ştiinţifice care sunt tratate pe larg atât de cercetători, cât şi de bibliotecari şi specialişti în informare. Mai multe asociaţii, comitete au fost create pentru studierea şi propunerea anumitor soluţii în vederea susţinerii sistemului de comunicare ştiinţifică. Aceste măsuri au fost întreprinse ca răspuns la creşterea volumului informaţiei din reviste, creşterea costului revistelor, problemele de copyright, reducerea resurselor bibliotecilor pentru abonare şi apariţia revistelor electronice pe Internet.

Actualmente, păstrându-se formatul tradiţional al multor reviste, are loc transpunerea lor în formatul electronic şi în acelaşi timp are loc creşterea continuă a numărului revistelor ştiinţifice. Deci, apariţia revistelor ştiinţifice pe Internet oferă tot mai multe posibilităţi de difuzare a informaţiei ştiinţifice şi schimbă modelul de funcţionare a sistemului de comunicare ştiinţifică, influenţează asupra tuturor participanţilor din ciclul comunicaţional, creând premise pentru noi relaţii. Pentru a nu fi eliminate sau pentru a nu-şi pierde rolul în furnizarea serviciilor informaţionale bibliotecile şi editurile se adaptează în acest nou mediu.

Sistemul editorial ştiinţific mondial este concentrat în puţinele edituri multinaţionale. Astfel, 43% din toate revistele ştiinţifice sunt editate de editurile „Elsevier” şi „Springer”[3]. Controlul preţurilor la revistele ştiinţifice este în mâinile acestor edituri. Bibliotecile pot face foarte puţin pentru a contesta politica de

[1] Колин, К.К. Россия на пути в информационное общество // Библиотековедение. – 2000. – № 3. – С. 34.

[2] Ţurcan, Nelly. Bibliografia – intermediar în sistemul comunicaţiilor documentare // Biblioteconomie şi ştiinţa informării. – Chişinău, 2005. – P. 16.

[3] Ţurcan, Nelly. Comunicarea ştiinţifică şi noi perspective pentru biblioteca academică: // „Învăţământul superior şi cercetarea – piloni ai societăţii bazate pe cunoaştere” (28 sept. 2006): Conferinţa internaţională: Rezumatele comunicărilor. – Ch., 2006. – P. 303.

formare a preţurilor la periodica ştiinţifică. Cu toate acestea, există oportunitatea fluxului sistemului comunicării ştiinţifice prin aplicarea sistemelor alternative de publicare. În aceste sisteme biblioteca academică poate juca un rol foarte important, accelerându-se transformarea lor în biblioteci digitale.

Dezvoltarea pieţei publicaţiilor ştiinţifice se caracterizează prin creşterea bruscă a ediţiilor care se publică anual, iar pe de altă parte, prin scumpirea esenţială a acestei producţii. Astfel de procese sunt indispensabil legate de perfecţionarea tehnologiilor informaţionale electronice. Tendinţa creşterii numărului publicaţiilor ştiinţifice contribuie la dublarea numărului publicaţiilor ştiinţifice peste fiecare 10-15 ani[4].

Conform diverselor analize, în dependenţă de statutul revistelor ştiinţifice, astăzi se editează între 24 şi 40 mii de reviste ştiinţifice. Steven Harnad[5] menţionează că în 2001 se numărau 20.000 reviste ştiinţifice în care se publicau 2 milioane de articole recenzate. Actualmente se numără circa 24 mii reviste în care se publică anual 2,5 milioane de articole ştiinţifice recenzate. Evident că nicio instituţie de cercetare, bibliotecă ştiinţifică sau universitară nu poate să se aboneze la toate 24 mii de reviste atât în formatul tipărit, cât şi în cel electronic. Desigur, practica modernă de difuzare a revistelor ştiinţifice propune abonarea la pachete de reviste ştiinţifice electronice. Însă aceste pachete se completează foarte lent cu reviste noi. Totuşi cel mai mare neajuns al sistemului actual de comunicare ştiinţifică este costul excesiv al abonamentelor pentru revistele ştiinţifice. Astfel, conform datelor statistice ale Asociaţiei Bibliotecilor Ştiinţifice *(ARL – Association of Research Libraries)*, din 1986 până în 2002 costul unei reviste s-a majorat cu 227 la sută. Din acest motiv bibliotecile universitare se abonează la un număr tot mai mic de reviste ştiinţifice. Treisprezece din cele mai bine finanţate biblioteci ştiinţifice din SUA se abonează doar la 70 din sute de reviste ştiinţifice recenzate[6] (această listă nu include revistele din domeniul medicinei, deoarece universităţile în cadrul cărora funcţionează aceste biblioteci nu au facultăţi de medicină).

Conform datelor din revista *Library journal,* cele mai esenţiale majorări ale costurilor pentru reviste au fost înregistrate pentru revistele din domeniul ştiinţelor fundamentale şi reale. De exemplu, costul revistelor din domeniul chimiei a crescut de la 1.995 USD în anul 2000 până la 2.695 USD în anul 2004; în domeniul fizicii – de la 1.865 USD până la 2.543 USD[7]. În prezent cel mai mare procent de creştere a costurilor revistelor se înregistrează în domeniul ştiinţelor sociale, cu toate că cifrele absolute rămân cu mult mai joase decât în ştiinţele reale. Astfel, din anul 2000 până în prezent, costul revistelor în domeniul ştiinţelor politice a crescut cu 59%, de la 226 USD la 360 USD; costul revistelor sociologice s-a majorat cu 54 la sută; în domeniul educaţiei, în economie şi business – cu 49%[8].

Modelul tradiţional al revistelor ştiinţifice provoca insatisfacţie autorilor şi utilizatorilor informaţiei ştiinţifice, aceasta fiind reflectată în sintagma „criza serialelor", care a devenit un subiect frecvent de examinare în literatura de specialitate la începutul anilor '90 ai secolului trecut. Noul model este mult mai eterogen şi flexibil şi include toate avantajele mediului electronic. Aplicarea noului model al comunicării ştiinţifice contribuie la crearea unor relaţii noi între autori, editori, bibliotecari şi utilizatorii informaţiei ştiinţifice. În acelaşi timp dezvoltarea tehnologiilor informaţionale creează premise pentru redistribuirea responsabilităţilor. În aceste condiţii bibliotecile încearcă să-şi consolideze poziţiile. În ultimii ani au fost întreprinse mai multe acţiuni pentru perfecţionarea modului de editare şi de diseminare a informaţiei ştiinţifice.

În acest context sunt salutabile iniţiativele care oferă accesul liber şi deschis la informaţia ştiinţifică.

Prima cale este Calea de Aur (*Golden Road*) – dezvoltă modele alternative de publicare a lucrărilor ştiinţifice, revistelor ştiinţifice, materialelor conferinţelor. Pentru finanţarea acestor modele sunt atrase investiţiile organizaţiilor şi instituţiilor de cercetare. Cel mai cunoscut program de acest gen este „Accesul Deschis" (*Open Access*) al Institutului pentru o Societate Deschisă (*Open Society Institute*)[9] şi al Bibliotecii Publice Ştiinţifice (*PloS – Public Library of Science*)[10]. La 5 februarie 2007 în Ghidul Revistelor cu Acces Deschis (*DOAJ – Directory of Open Access Journals)* au fost înregistrate mai mult de 2555 de reviste ştiinţifice recenzate care sunt consultate după principiul accesului deschis, ceea ce reprezintă circa 5% din numărul total al revistelor ştiinţifice recenzate din toată lumea[11].

A doua cale – „autoarhivarea" (*self-archiving*), care este numită Calea Verde (*Green Road*). Autoarhivarea prevede plasarea publicaţiilor electronice (atât a lucrărilor editate, cât şi a nonpublicaţiilor) în arhivele electronice deschise, susţinute de instituţiile de cercetare, de învăţământ şi cultură. Acestea

[4] Земсков, А. Роль библиотек на мировом рынке научных публикаций // www.rfbr.ru/pics/21949ref/st_4-11.pdf
[5] Harnad, Steven. The self-archiving initiative. Freeing the refereed research literature online // http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Tp/nature4.htm
[6] Кучма, И. Право первой ночи? Открытый доступ! // Зеркало Недели. — 2004. — № 11 // http://www.nbuv.gov.ua/Articles/2
[7] Orsdel, Lee Van. Periodicals Price Survey 2004: Closing in on Open Access / Lee Van Orsdel and Kathleen Born // http://www.libraryjournal.com/index.asp?layout=articlePrint&articleid=CA408358
[8] Panitch, Judith M. The serials crisis: A White Paper for the UNC-Chapel Hill Scholarly Communications Convocation January, 2005 / Judith M. Panitch and Sarah Michalak // http://www.unc.edu/scholcomdig/whitepapers/panitch-michalak.html
[9] http://www.soros.org/openaccess
[10] http://www.plos.org
[11] http://www.doaj.org/

sunt numite arhive ale publicațiilor electronice sau depozitarii instituționale. Una din cele mai cunoscute şi voluminoase arhive (peste 406.149 articole) este arhiva de preprinturi în domeniul fizicii, matematicii, tehnicii şi altor domenii înrudite[12]. Inițiativa Arhivelor Deschise (*OAI – Open Archives Initiative*) dezvoltă şi promovează standardele care sunt axate pe facilitarea diseminării informației. Cerința principală pentru astfel de arhive este susținerea protocolului OAI PMH (*Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting)*, datorită căruia este posibilă utilizarea unei interfețe unice pentru regăsirea şi repartizarea resurselor plasate în acces deschis[13].

Mişcarea pentru accesul deschis la informația ştiințifică este foarte activ promovată în ultimii ani, fiind susținută de tot mai mulți participanți.

Steven Harnad, profesor la Departamentul de electronică şi informatică al Universității din Southampton şi redactorul revistei *Behaviour and Brain Science* (BBS), a fost unul din primii care cu entuziasm s-a folosit de noul mediu de comunicare. Toate articolele, care se publicau în varianta tipărită a revistei BBS, se supun recenzării colegiale (*peer review process).* Până la apariția Internetului articolul se difuza prin poştă unui număr mare de recenzenți (20-30), iar apoi se publica împreună cu răspunsurile şi comentariile autorului. Asigurarea calității articolelor, bazată pe un astfel de proces de recenzare, a sporit interesul față de revistă şi a contribuit la creşterea indexului de citare. Cu toate acestea, procesul de prepublicare a articolelor în această revistă decurgea foarte lent, ceea ce nu putea să nu influențeze întreg fenomenul de comunicare ştiințifică.

În anul 1989 Steven Harnad a înființat revista electronică *Psychology*, consacrată problemelor de psihologie. Posibilitățile tehnologice ale revistei au fost folosite inițial doar pentru informarea electronică a autorilor, apoi au servit drept bază pentru recenzarea colegială interactivă (*online peer review*) a articolelor pentru revista BBS. Treptat în mediul electronic s-a format un nou tip de publicații, care conțineau comentarii, critică şi răspunsurile autorilor. Acest nou gen de creație „electronică" S. Harnad l-a numit *„skywriting"*[14] – scriere în cer, adică în spațiu vizibil şi fără hotare. Datorită modului deschis şi a posibilității comunicării directe, practic în timp real, în cadrul revistei BBS s-a format o comunicare activă şi creativă.

În anul 1994 Steven Harnad, în cadrul listei de discuție pe tema „Reviste electronice", a lansat o adresare care chema savanții să creeze arhive ale publicațiilor proprii şi să le plaseze pe Internet în acces deschis. Această adresare a fost un început pentru mişcarea *Open Access*. Ideea principală a acestei inițiative constă în faptul că informația ştiințifică, pe care savanții sunt dispuşi s-o ofere gratuit comunității ştiințifice, trebuie să fie plasată pe Internet pentru accesul deschis.

La sfârşitul anilor '90 ai secolului trecut în mediul savanților şi bibliotecarilor se discuta destul de activ despre „Accesul Deschis" ca o modalitate alternativă de publicare a articolelor în revistele ştiințifice. Promovarea AD s-a transformat într-o mişcare ce avea la bază o filozofie, un cadru legal şi o realizare tehnică. Unul din cele mai esențiale motive pentru realizarea AD a servit nemulțumirea savanților față de creşterea rapidă şi necontenită a prețurilor la revistele ştiințifice, în timp ce bibliotecile erau nevoite să reducă bugetul pentru abonare[15]. De exemplu, în anul 1989 Biblioteca Universității de Medicină din Harvard avea un buget de 500.000 USD pentru abonarea la 5.000 titluri de reviste, în anul 2004 bugetul acestei biblioteci a crescut până la 1,7 milioane USD pentru abonarea doar la 2.700 titluri de reviste[16].

Din acelaşi motiv – insuficiența resurselor pentru abonare – la sfârşitul anului 1997 Biblioteca Universității Purdue (*Purdue University*) s-a adresat pentru susținere către cercetătorii universității. Un grup de profesori au organizat o întâlnire cu directorul companiei „Elsevier", în cadrul căreia a fost pusă în discuție problema achitării accesului la articolele savanților, publicate în reviste ştiințifice ale acestei edituri. Savanții au menționat faptul că prețul revistelor creşte anual cu 9,5%[17], ceea ce face dificilă sau imposibilă procurarea acestor reviste. Ziarul *The New York Times* a publicat un articol despre întâlnirea menționată, ceea ce a servit drept imbold pentru o mişcare nouă, care a fost numită autoarhivarea. Esența acestei inițiative prevede că Internetul oferă savantului posibilitatea să-şi promoveze rezultatele cercetării fără intermediul editurilor comerciale. Informația despre rezultatele cercetărilor poate fi plasată pe site-urile organizațiilor, asociațiilor ştiințifice sau pe cele personale.

Această idee a fost susținută în 1999 de Harold Varmus, directorul Institutului Național de Ocrotire a Sănătății al SUA (*US National Institute of Health*), care a propus lansarea inițiativei *E-biomed*, un sistem de difuzare a publicațiilor în domeniul biomedicinei, şi a chemat savanții să plaseze în el rezultatele cercetărilor sale. De la bun început această inițiativă a fost supusă criticii din partea mai multor savanți

[12] http://www.arxiv.org/
[13] http://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html
[14] Блинников, Олег. Электронные научные публикации. Начало новой эпохи коллективного творчества // http://emag.host.net.kg/lincs.html
[15] http://www.infotoday.com/searcher/jan02/kutz.htm
[16] The price of publication // http://www.wi.mit.edu/news/archives/2004/cpa_0616.html
[17] Захарова, Г.М. Интернет-технологии: открытый доступ и самоархивирование // Научные и технические библиотеки. – 2006. – № 4. – С. 59.

care erau îngrijorați de calitatea comunicărilor ştiințifice, publicate fără a fi recenzate conform sistemului tradițional. Sub influența criticii, în anul 2000 *E-biomed* s-a transformat în *PubMed Central*, care este un terminal ce asigură accesul deschis la textele depline ale articolelor deja publicate, deci el a devenit o arhivă de publicații şi nu editură. În acelaşi an a fost diseminată adresarea către toate revistele medicale de a deschide resursele sale pentru accesul deschis. Însă inițial această idee nu a găsit mulți susținători. În prezent *PubMed Central* foloseşte o altă strategie, care prevede indexarea articolului în arhiva *PubMed Central*, însă textul articolului se plasează pe site-ul revistei[18]. Actualmente *PubMed Central* este susținut de Biblioteca Națională de Medicină a SUA (*NLM – National Library of Medicine*) şi oferă acces nelimitat la informație.

O altă cale a fost propusă de o editură electronică – *BioMed Central*. Acest server constituie o colecție de reviste în exclusivitate electronice, structurată după specialitățile din domeniul medicinei şi biologiei. Autorilor, care doresc să-şi publice articolele în unul din aceste compartimente, le este garantată recenzarea colegială închisă şi indexarea articolului în *PubMed Central.* Pentru aceasta autorul trebuie să achite serviciile oferite de editură în valoare de 500 USD pentru un articol.

Un alt exemplu este crearea arhivelor de publicații ştiințifice în cadrul universităților (acestea creează arhive ale publicațiilor ştiințifice ale profesorilor şi cercetătorilor universitari) sau sunt constituite arhive tematice, când cercetătorii dintr-un domeniu creează o arhivă, accesibilă pentru toți savanții. O astfel de inițiativă este *Coaliția SPARC* – Coaliția Publicațiilor Ştiințifice şi Resurselor Academice *(Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition).* Coaliția a fost concepută de bibliotecari şi editori cu scopul schimbării sistemului publicațiilor ştiințifice. S-a decis concentrarea asupra pregătirii literaturii ştiințifice în acele domenii în care costul mediu al revistei ştiințifice este de două ori mai mare decât în ştiințele sociale şi de cinci ori mai mare decât în ştiințele umanistice. În prezent în *Coaliția SPARC* intră aproximativ 300 de biblioteci academice (universitare), instituții de cercetare din America de Nord, Marea Britanie şi Asia[19]. Scopul principal al acestei Coaliții este de a ajuta noile edituri ştiințifice, asociațiile ştiințifice şi universitățile în asigurarea şi promovarea accesului deschis. Astfel, în anul 2001 datorită susținerii SPARC au apărut 10 reviste noi, 8 din ele fiind o alternativă pentru Editura „Elsevier"[20]. Un exemplu elocvent este revista *Journal of the European Economic Association*, care se editează din 2003 de către Editura „NIT Press" şi costă 350 USD. Această revistă este o alternativă pentru revista *European Economic Research*, editată de către „Elsevier", costul căreia în anul 2004 a atins suma de 1100 USD[21].

Biblioteca Publică Ştiințifică (*PloS – Public Library of Science)* a lansat inițiativa de a oferi acces deschis la publicațiile ştiințifice. În septembrie 2001 a fost difuzată adresarea care chema savanții de a publica, a recenza şi de a se abona doar la revistele care acceptă accesul neîngrădit la articolele publicate în aceste reviste. Adresarea îndeamnă revistele ştiințifice să ofere accesul deschis după şase luni de la publicarea articolelor. Un argument convingător care a stat la baza acestei recomandări a fost faptul că editorilor le aparține dreptul legal la remunerarea financiară echitabilă pentru cheltuielile suportate şi rolul lor în comunicarea ştiințifică, dar cu toate acestea, înregistrarea despre rezultatul cercetării trebuie să aparțină societății, adică să fie accesibilă online prin intermediul bibliotecii publice internaționale.

Inițiativa „Arhive Deschise" (*Open Archives Initiative*) a luat naştere în rezultatul unei întâlniri care a avut loc în octombrie 1999 la Santa Fe, unde s-au discutat mecanismele şi perspectivele dezvoltării proiectului E-print. Participanții la întâlnire au fost unanimi privind mecanismul webului, care creează noi posibilități pentru difuzarea operativă a informației ştiințifice.

Denumirea „Arhive Deschise" este legată de faptul că inițiativa a luat naştere în comunitatea E-prints, în care termenul „arhivă" este utilizat pentru denumirea depozitarelor articolelor ştiințifice. În comunitatea arhiviştilor termenul are o semnificație mult mai riguroasă, arhiva este destinată pentru păstrarea îndelungată a documentelor şi are o politică bine determinată privind selectarea materialelor. Comunitatea OAI foloseşte termenul „arhivă" într-un sens mai larg – ca depozitar de păstrare a informației.

În prezent în Registrul Arhivelor Electronice Deschise (*ROAR – Registry of Open Access Repositories)* sunt înregistrate 831 de depozitarii (arhive electronice) din diverse ramuri ale ştiinței şi domenii de activitate practică, care provin din 58 de țări. Numărul înregistrărilor în aceste arhive se apropie de 1.000.000[22].

Un alt registru internațional al arhivelor electronice deschise este Ghidul Arhivelor Electronice Deschise (*OpenDOAR – Directory of Open Access*

[18] Блинников, Олег. Электронные научные публикации. Начало новой эпохи коллективного творчества // http://emag.host.net.kg/lincs.html
[19] http://www.arl.org/sparc/about/index.html
[20] http://www.arl.org
[21] Евстигнеева, Г.А. Зарубежный опыт развития альтернативных структур создания и распространения электронных научных публикаций // http://elib.gpntb.ru/doc/11/d11_4.htm
[22] http://archives.eprints.org/

Repositories) în care sunt înregistrate 793 de arhive din 46 de ţări[23]. Constituirea depozitarelor instituţionale (arhivelor electronice deschise) în cadrul organizaţiilor ştiinţifice şi de instruire este pentru biblioteci o provocare de a-şi asuma încă o funcţie foarte importantă – de a crea şi de a menţine aceste arhive. Aceasta va ridica statutul bibliotecii în cadrul instituţiei şi, respectiv, va contribui la creşterea suportului financiar acordat bibliotecii. Cu părere de rău, potenţialul intelectual al bibliotecii nu este folosit din plin, multe instituţii şi organizaţii subapreciază rolul bibliotecii în calitate de centru informaţional şi de intermediar în accesarea informaţiei. În procesul de organizare a depozitarelor instituţionale, biblioteca poate să se bazeze atât pe studiul utilizatorilor, cât şi pe relaţiile pe care le are cu autorii producţiei ştiinţifice. Un alt argument în favoarea bibliotecii ca organizator al arhivelor electronice este faptul că este necesar un acces unificat la informaţie. Cititorul care se adresează la bibliotecă trebuie să aibă posibilitatea de a obţine atât informaţia externă, cât şi cea internă, atât în format electronic, cât şi în formatul tipărit. Astfel, anume în bibliotecă trebuie să fie concentrate toate instrumentele pentru regăsirea informaţiei în diferite surse şi deci biblioteca trebuie să joace un rol important în asigurarea cu informaţie ştiinţifică, indiferent din ce surse această informaţie provine.

În afară de aceasta, lucrătorii bibliotecilor pot fi un grup-ţintă pentru promovarea ideii accesului deschis, iar prin intermediul lor, cu posibilităţile acestor iniţiative vor face cunoştinţă şi reprezentanţii altor comunităţi (savanţi, studenţi, profesori etc.).

O contribuţie importantă în promovarea şi realizarea „Accesului Deschis" a fost înfăptuită de Fondul Soros. În decembrie 2001 Institutul pentru o Societate Deschisă (*OSI – Open Society Institute*) a organizat la Budapesta o întâlnire a susţinătorilor asigurării accesului deschis la literatura şi revistele ştiinţifice. La întâlnire s-a discutat în ce măsură iniţiativele existente de acces deschis la informaţia ştiinţifică se pot completa şi în ce măsură pot fi folosite resursele OSI pentru a susţine iniţiativa „Accesului Deschis".

Din diferite motive, disponibilitatea gratuită şi accesul fără restricţii la literatura ştiinţifică a fost limitat la mici porţiuni de text din cadrul revistelor. Dar şi aceste iniţiative au demonstrat că accesul deschis este financiar realizabil, că el oferă cititorilor posibilităţi extraordinare de a găsi şi de a utiliza literatura relevantă, iar autorilor şi lucrărilor acestor autori le permite o nouă şi largă vizibilitate, un acces şi impact mult mai mare.

Pentru a asigura tuturor aceste beneficii, *Iniţiativa Open Access de la Budapesta* cheamă toate instituţiile interesate, toate persoanele fizice să ajute, să contribuie la deschiderea accesului la această literatură şi să înlăture barierele, în special barierele ce ţin de preţ, care stau în cale. „Cu cât mai mulţi se alătură efortului de a avansa această cauză, cu atât mai degrabă noi toţi ne vom bucura de beneficiile AD" se spune în iniţiativă.

Iniţiativa de la Budapesta înţelege *Open Access* ca „accesul liber la literatură (literatura ştiinţifică recenzată), disponibilitatea ei gratuită pe Internet, permiţând oricărui utilizator să citească, încarce, copieze, distribuie, tipărească, să efectueze cercetări pe baza ei, să acceseze textul integru al articolelor, să folosească aceste publicaţii pentru întocmirea indexurilor, să transmită articolele în calitate de date pentru softuri sau să le folosească în alte scopuri legale, fără bariere financiare, juridice sau tehnice, decât cele inseparabil legate de Internet. Unicele constrângeri de reproducere şi de distribuire şi unicul rol de copyright în acest domeniu ar trebui să-l îndeplinească permisiunea autorilor privind controlul asupra integrităţii lucrărilor lor şi a dreptului de a fi recunoscuţi şi citaţi" [24].

Pentru a asigura accesul deschis la literatura ştiinţifică din reviste, Declaraţia de la Budapesta, aprobată la 14 februarie 2002, susţine în măsură egală două strategii complementare: *autoarhivarea (self-archiving)* şi *revistele pe bază de acces deschis (open access journals)*. Această iniţiativă se deosebeşte prin unele principii de alte iniţiative, care se referă la accesul deschis la informaţia ştiinţifică. Spre deosebire de Biblioteca Publică Ştiinţifică (*PloS*), Iniţiativa de la Budapesta nu pune condiţii pentru a schimba regulile de acces la reviste. Dimpotrivă, Iniţiativa şi-a asumat responsabilitatea de a acumula resurse financiare pentru a acoperi cheltuielile revistelor care vor accepta accesul deschis şi vor susţine înfiinţarea altor reviste pe bază de acces deschis. Menţionăm, de asemenea, că în atenţia Iniţiativei BOAI se află doar literatura ştiinţifică recenzată (*peer-reviewed research literature*), ea nu se răspândeşte asupra resurselor programate, muzicii, filmelor etc. Conform BOAI accesul deschis trebuie să se asigure prin consimţământul autorului. BOAI consideră că dreptul de autor aparţine autorilor sau instituţiilor, organizaţiilor care vor da acordul pentru accesul deschis atât prin autoarhivare, cât şi prin revistele open access (pe bază de acces deschis).

Autoarhivarea. Autorii preprinturilor deţin dreptul de copyright asupra acestora şi pot să le plaseze în arhive deschise fără niciun fel de probleme sau încălcări de legislaţie privind dreptul de autor. Dacă în viitor preprintul va fi acceptat pentru publicare de o revistă, care prevede transmiterea drepturilor de autor editurii, atunci revista poate permite sau refuza plasarea în arhive deschise a postprintului

[23] http://www.opendoar.org/
[24] http://www.soros.org/openaccess/

recenzat. În cazul când este acordul revistei pentru plasarea articolului în arhivele deschise, nu sunt încălcări privind dreptul de autor. Dacă astfel de permisiune nu există, atunci în arhive deschise poate rămâne preprintul, deoarece textul lui se deosebeşte de postprint şi în acest fel autorul îşi păstrează drepturile asupra preprintului. În afară de aceasta, autorul poate plasa în arhive comentarii şi precizări şi astfel textul preprintului diferă de cel publicat în revistă. Desigur, cititorul ar dori să citească integral articolul publicat, dar posibilitatea de a avea acces la un echivalent al postprintului este mult mai bună decât lipsa oricărei posibilități de a avea acces liber la acest material.

Revistele open access. Revistele pe bază de acces deschis permit autorilor de a păstra dreptul de copyright asupra lucrărilor sale sau cer permisiunea autorilor de a transmite acest drept editorilor. În ambele cazuri este necesar de a obține acordul deținătorului de copyright pentru accesul deschis la articolul publicat. Dacă copyrightul aparține editurii, atunci ea asigură accesul deschis. În cazul când copyrightul aparține autorilor, atunci ei trebuie să ofere editurilor licență pentru dreptul de acces deschis la lucrările lor.

Este semnificativ că Declarația invită guverne, universități, biblioteci, redactori de reviste, editori, fundații, societăți de învățământ, asociații profesionale şi oameni de ştiință să împărtăşească viziunea Declarației şi să se alăture pentru a înlătura barierele în realizarea accesului deschis şi de a construi un viitor în care cercetarea şi învățământul, în orice parte a lumii, să fie mult mai liber şi prosper. Până în prezent Declarația de la Budapesta a fost semnată de 4275 susținători individuali şi 380 organizații, printre care se numără şi 3 susținători din Republica Moldova.

O altă declarație, la fel de semnificativă, este Declarația de la Bethesda privind politica editorială (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*)[25], care a fost semnată în aprilie 2003. În această Declarație s-a propus drept scop stimularea discuțiilor în cadrul comunității cercetătorilor din domeniul biomedicinei privind realizarea accesului deschis la literatura ştiințifică primară. Declarația a înaintat paşi concreți pentru a asigura editarea operativă şi promovarea publicațiilor pentru accesul deschis. În acest sens, Declarația se adresează tuturor organizațiilor care realizează şi sprijină cercetările ştiințifice, savanților care generează rezultatele cercetărilor, editorilor care facilitează recenzarea şi difuzarea rezultatelor cercetărilor, savanților, bibliotecarilor şi altor persoane de care depinde accesul la aceste cunoştințe.

Principiile finale ale Declarației urmau să fie aprobate formal de către agențiile finanțatoare, societățile ştiințifice, editori, biblioteci, instituții de cercetare şi cercetători individuali ca un standard acceptat pentru publicarea rapoartelor *peer review* ale cercetărilor originale în ştiințele biomedicale[26].

Conform Declarației de la Bethesda, o publicație *Open Access* întruneşte 2 condiții:

- autorul sau deținătorul dreptului de autor garantează tuturor utilizatorilor un drept de acces gratuit, irevocabil, global şi continuu sau licență de a copia, folosi, distribui, transmite sau expune lucrarea public; de a face şi a distribui lucrări derivate, în oricare mediu digital, cu orice scop; dreptul de a face un număr mic de copii pentru folosirea lor în scopuri personale;
- versiunea completă a lucrării şi a tuturor materialelor suplimentare, inclusiv o copie a permisiunii menționate mai sus, într-un format electronic standard potrivit, trebuie să fie depozitată imediat în cel puțin o arhivă online, care este sprijinită de o instituție academică, societate ştiințifică, agenție guvernamentală sau altă organizație bine-cunoscută, care tinde să ofere acces deschis, distribuire fără restricții, contribuie la conlucrare şi arhivarea pe termen lung (pentru ştiințele biomedicale un astfel de depozitar este *PubMed Central*).

Din partea Grupului de Lucru al Agențiilor şi Instituțiilor Fondatoare, în Declarație se stipulează că organizația sponsorizează şi valorifică cercetarea ştiințifică întru a promova crearea şi diseminarea ideilor noi şi a cunoştințelor noi pentru beneficiul public, se recunoaşte că publicarea rezultatelor este o parte esențială a cercetării ştiințifice şi costurile pentru publicație reprezintă o parte a cheltuielilor pentru cercetare.

Declarația de la Bethesda include o adresare semnată de Grupul de Lucru al Bibliotecilor şi al Editorilor. Acest document prevede că accesul deschis va fi în viitor un component esențial în publicarea ştiințifică, iar lucrările ce raportează despre rezultatele cercetărilor ştiințifice curente trebuie să fie cât se poate de accesibile şi deschise pentru utilizarea gratuită. Bibliotecile şi editorii trebuie să facă orice efort pentru a accelera această tranziție, folosind modalități care nu vor distruge, submina diseminarea informației ştiințifice[27]. Pentru a realiza aceste prevederi, din partea bibliotecilor a fost propus:

- să se dezvolte şi să se sprijine mecanismele care permit tranziția la publicarea Open Access şi în cadrul comunității ştiințifice să se promoveze exemplele acestor mecanisme;

[25] http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm
[26] Evolution of scientific information http://www.wooster.edu/library/sciref/Tutor/EvSciInfo/cycle.html
[27] http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm

- în domeniul educaţiei şi în alte activităţi să se ofere prioritate instruirii utilizatorilor privind beneficiile atât a publicării în acces deschis, cât şi cele ale revistelor open access;
- să fie întocmite liste şi să se înregistreze revistele open access în cataloage sau în alte baze de date relevante.

Editorii de reviste de asemenea au propus realizarea unor paşi concreţi:

- să fie asigurată posibilitatea de acces deschis pentru orice articol ştiinţific publicat în orice revistă pe care aceste edituri le deţin;
- să fie întocmit un grafic pentru transformarea revistelor tradiţionale după modelul Open Access;
- să se conlucreze cu alţi editori din grupul Open Access sau cu alte părţi cointeresate în dezvoltarea diferitor instrumente care ar facilita autorilor şi editorilor publicarea manuscriselor într-un format electronic standard, adecvat pentru depozitarea în arhive şi pentru regăsire eficientă.

Din partea Grupului de Lucru al Savanţilor şi al Asociaţiilor Ştiinţifice, în Declaraţia de la Bethesda se menţionează că:

- savanţii şi asociaţiile ştiinţifice sprijină modelul accesului deschis la informaţia ştiinţifică;
- savanţii recunosc că publicarea este o parte fundamentală a procesului de cercetare şi că cheltuielile pentru publicare constituie costuri fundamentale pentru efectuarea cercetărilor;
- societăţile ştiinţifice sprijină modelul Open Access şi îşi asumă angajamentul de a oferi, în cele din urmă, accesul deschis la toate lucrările pe care ele le publică;
- savanţii vor sprijini „Accesul Deschis” prin publicarea, recenzarea şi redactarea atât în revistele Open Access, cât şi în reviste care sunt în tranziţie spre Open Access;
- savanţii şi asociaţiile ştiinţifice consideră că educaţia este o parte indispensabilă în atingerea accesului deschis şi se angajează să instruiască colegii lor, membrii asociaţiilor şi publicul despre importanţa accesului deschis şi să aducă la cunoştinţă de ce ei îl sprijină.

Internetul a schimbat fundamental realităţile practice şi economice în distribuirea cunoştinţelor ştiinţifice şi a moştenirii culturale. Internetul oferă şansa de a constitui o interpretare interactivă şi globală a cunoştinţelor umane, inclusiv a moştenirii culturale, şi de a garanta un acces nelimitat. Evident, Internetul modifică semnificativ natura editării lucrărilor ştiinţifice. În acord cu spiritul Declaraţiei Iniţiativei Accesului Deschis de la Budapesta şi al Declaraţiei de la Bethesda, *Declaraţia de la Berlin privind Accesul Deschis la Cunoştinţe în domeniul Ştiinţei şi Ştiinţelor Umanistice*[28], semnată în octombrie 2003, promovează Internetul ca un instrument funcţional pentru difuzarea cunoştinţelor ştiinţifice globale şi a creativităţii umane şi determină măsurile pentru instituţiile de cercetare, agenţiile fondatoare, pentru biblioteci, arhive şi muzee.

În Declaraţia de la Berlin se menţionează că diseminarea cunoştinţelor este realizată doar pe jumătate dacă informaţia nu este pe larg răspândită şi nu este disponibilă societăţii. Posibilităţi noi de diseminare a cunoştinţelor trebuie să fie susţinute nu doar prin formele clasice, dar de asemenea, în mod sporit, prin paradigma accesului deschis oferit de Internet.

Declaraţia de la Berlin defineşte „Accesul Deschis” ca o sursă comprehensivă de cunoştinţe umane şi a moştenirii culturale care a fost aprobată de comunitatea ştiinţifică. Pentru a realiza viziunea privind reprezentarea globală şi accesibilă a cunoştinţelor Internetul trebuie să fie viabil, interactiv şi transparent. Conţinutul şi instrumentele software trebuie să fie pe larg accesibile şi compatibile.

Pentru implementarea Declaraţiei de la Berlin au fost organizate câteva conferinţe internaţionale: Berlin 2 (mai, 2004, Geneva) Accesul Deschis: Paşi pentru implementarea Declaraţiei de la Berlin privind Accesul Deschis la Cunoştinţe în domeniul Ştiinţei şi Ştiinţelor Umanistice (*Open Access: Steps Toward Implementation of the Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*); Berlin 3 (februarie, 2005, Universitatea din Southampton, Marea Britanie) Accesul Deschis: Progresul în implementarea Declaraţiei de la Berlin privind Accesul Deschis la Cunoştinţe în domeniul Ştiinţei şi Ştiinţelor Umanistice (*Open Access: Progress in Implementing the Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*); Berlin 4 (martie, 2006, Golm, Germania) Accesul Deschis: De la promisiune la practică (*Open Access – From Promise to Practice*). La aceste întâlniri s-au discutat realizările obţinute în accesul deschis şi s-a accentuat necesitatea promovării şi în continuare a paradigmei Open Access. O atenţie deosebită s-a acordat problemei accesului deschis din ţările în curs de dezvoltare.

La nivel european şi internaţional au fost întreprinse şi alte măsuri pentru susţinerea şi promovarea accesului deschis la publicaţiile ştiinţifice. Printre acestea menţionăm:

Organizarea în 2001 şi 2002 a conferinţelor Organizaţiei Bibliotecilor Ştiinţifice din Europa (*LIBER – La Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*)[29];

În decembrie 2003 IFLA aprobă Declaraţia cu privire la Accesul Deschis la literatura ştiinţifică şi

[28] http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html
[29] Open access: Restoring scientific communication to its rightful owners. – 2003. – Aprilie // http://www.esf.org/publication/157/ESPB21.pdf
[30] http://www.ifla.org/v/cdoc/open-access04.html

documentaţia de cercetare (*Statement on open access to scholarly literature and research documentation*)[30];

La Summitul Mondial pentru Societatea Informaţională, care s-a desfăşurat la Geneva în 2003, a fost aprobată Declaraţia şi Planul de acţiuni privind accesul la informaţie şi la cunoştinţe[31];

Organizaţia pentru Cooperare Economică şi Dezvoltare (*OECD – Organization for Economic Co-operation and Development)* a organizat în ianuarie 2004 o întrunire cu genericul „Ştiinţa, Tehnologia şi Inovaţia în secolul 21" („*Science, Technology and Innovation in the 21st Century"*), care a aprobat Declaraţia privind accesul la datele despre cercetare, finanţată din banii publici[32];

Declaraţia de la Glasgow cu privire la biblioteci, servicii de informare şi libertatea intelectuală (*Glasgow declaration on libraries, information services and intellectual freedom*)[33];

În ianuarie 2006 Comisia Europeană a publicat un studiu privind evoluţia economică şi tehnică a pieţei publicaţiilor ştiinţifice în Europa (*Study on the economic and technical evolution of the scientific publications market in Europe*)[34];

În mai 2006 la Helsinki (Finlanda) a avut loc seminarul „Tendinţe în Educaţie şi Cercetare: Dezvoltarea abilităţilor şi comunicării în Europa" organizat de Reţeaua Universităţilor din Capitalele Europene (*UNICA – The Network from the Capitals of Europe*)[35], în cadrul căruia s-au discutat problemele privind tendinţele curente ale comunicării ştiinţifice, asigurarea accesului deschis în Europa, aspecte economice ale accesului deschis etc.;

În perioada 15-16 februarie a anului 2007, la Bruxelles se va desfăşura conferinţa organizată de Comisia Europeană, cu genericul „Activitatea editorială ştiinţifică în spaţiul european de cercetare. Accesul, Diseminarea şi Prezervarea în era digitală" (*Scientific Publishing in the European Research Area. Access, Dissemination and Preservation in the Digital Age*)[36].

În concluzie menţionăm că „Accesul Deschis" serveşte intereselor multor grupe:

• ***Autorilor:*** În comparaţie cu orice reviste bazate pe abonare, indiferent de faptul cât de prestigioase sau populare ar fi ele, Open Access oferă autorilor posibilităţi mult mai mari de a răspândi în toată lumea publicaţiile sale ştiinţifice. Open Access măreşte atât vizibilitatea, cât şi impactul lucrărilor ştiinţifice.

• ***Cititorilor:*** Open Access le oferă acces fără bariere la literatura de care ei au nevoie pentru cercetările proprii, cititorii fiind neconstrânşi de bugetele bibliotecilor unde ar putea avea acces privilegiat.

• ***Profesorilor şi studenţilor:*** Open Access oferă atât celor bogaţi, cât şi celor săraci condiţii egale privind accesul la resurse şi exclude necesitatea de a obţine permisiunea pentru reproducerea sau distribuirea conţinutului publicaţiei.

• ***Bibliotecilor:*** Open Access soluţionează problema crizei preţurilor pentru revistele ştiinţifice. „Accesul Deschis", de asemenea, serveşte intereselor bibliotecii şi prin căi indirecte. Bibliotecarii ajută utilizatorii să găsească informaţia de care aceştia au nevoie, indiferent de limitele stabilite de buget privind colecţiile bibliotecii. Bibliotecarii din universităţi ajută facultăţile şi colaboratorii acestora să-şi mărească impactul lucrărilor ştiinţifice, prin aceasta contribuind la creşterea ratingului de cercetare al universităţilor.

• ***Universităţilor:*** Open Access măreşte vizibilitatea facultăţilor şi a instituţiilor, reduce cheltuielile lor pentru reviste şi avansează misiunea lor în împărtăşirea şi diseminarea cunoştinţelor.

• ***Revistelor şi editorilor:*** Open Access face articolele lor mai vizibile, cu şanse mai mari de a fi descoperite, regăsite şi de a fi utile. Dacă o revistă bazată pe metoda de abonare oferă accesul deschis la o parte din conţinutul ei (de exemplu, articole selective dintr-un număr sau toate numerele deja trecute de actualitate etc.), atunci această revistă poate să-şi folosească vizibilitatea ei sporită pentru a atrage toate beneficiile plus abonarea. Dacă o revistă permite Open Access prin arhivarea postprinturilor, atunci ea are un avantaj în atragerea autorilor în defavoarea revistelor care nu permit arhivarea postprint.

• ***Agenţiilor finanţatoare:*** Open Access măreşte returnarea investiţiilor lor în cercetare, făcând rezultatele unei cercetări finanţate mai larg disponibile, mai uşor de descoperit, mai uşor de regăsit şi mai utile. „Accesul Deschis" serveşte şi agenţiilor publice finanţatoare, oferind acces public la rezultatele cercetărilor finanţate public.

• ***Guvernelor:*** Guvernele beneficiază de „Accesul Deschis" în toate felurile, în aceeaşi măsură în care beneficiază şi agenţiile finanţatoare. „Accesul Deschis", de asemenea, promovează democraţia prin diseminarea informaţiei guvernamentale cât se poate de rapid şi de vast.

• ***Cetăţenilor:*** Open Access le oferă acces la cercetările recenzate (majoritatea lor nu sunt disponibile în bibliotecile publice) şi acces la cercetările care deja sunt finanţate din banii publici, din impozite. „Accesul Deschis", din asemenea, indirect ajută cetăţenii prin faptul că acordă susţinere informaţională cercetătorilor şi altor persoane care se folosesc de rezultatele cercetărilor.

---

[31] http://www.itu.int/wsis/index.html
[32] http://www.oecd.org/document/0,2340,en_2649_34487_25998799_1_1_1_1,00.html
[33] http://www.ifla.org/faife/policyiflastat/gedeclar-e.html
[34] http://europa.eu.int/comm/research/science-society/pdf/scientific-publication-study_en.pdf
[35] Trends in Education and Research: Developing Skills & Communication across Europe http://www.ulb.ac.be/unica/
[36] http://ec.europa.eu/research/science-society